

Armando López Castro
María Luzdivina Cuesta Torre
(editores)

**ACTAS DEL XI CONGRESO INTERNACIONAL DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL**
(Universidad de León, 20 al 24 de septiembre de 2005)

VOLUMEN II

UNIVERSIDAD DE LEÓN
Secretariado de Publicaciones
2007

Asociación Hispánica de Literatura Medieval. Congreso Internacional (11º. 2005. León)

Actas del XI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval : (Universidad de León, 20 al 24 de septiembre de 2005) / Armando López Castro, María Luzdivina Cuesta Torre (editores).

-- [León] : Universidad de León, Secretariado de Publicaciones, 2007

2 v. : il. ; 24 cm.

Contiene : Vol. I – Vol. II. – Textos en español, portugués y catalán
ISBN 978-84-9773-357-6

I. Literatura medieval-Historia y crítica-Congresos. I. López Castro, Armando. II. Cuesta Torre, María Luzdivina. III. Universidad de León. Secretariado de Publicaciones. III. Título

82.09"04/14"(063)

© **Universidad de León**

Secretariado de Publicaciones

© Los autores

ISBN: 978-84-9773-357-6

Depósito Legal: LE-1443-2007

Impresión: Universidad de León. Servicio de Imprenta

UN ASCLE EN L'EDICIÓ CRÍTICA DE LA POESIA DE JOAN ROÍS DE CORELLA

Josep Lluís Martos

Universitat d'Alacant

El 18 de maig de 2001, Jaume Coll (2003) va dictar una conferència a la Universitat degli Studi di Napoli Federico II sobre la lliçó *mascle* del segon hemistiqui del vers 33 del poema *Jus lo front port vostra bella semblança*, de Jordi de Sant Jordi: «Lamor queus hay en totes les part mascle».¹ Sols dues setmanes després, Constanzo Di Girolamo li respon amb «una nota agli *estramps* di Jordi de Sant Jordi», que penja en Rialc el 3 de juny de 2001.² El 18 de desembre de 2002, durant una estada en aquesta universitat, el professor Di Girolamo, en assabentar-se que estava preparant l'edició crítica de la poesia de Joan Roís de Corella, em va plantejar la mateixa qüestió durant un sopar, tot i que centrada ja en un mot de la *Vida de la sacratissima Verge Maria*, que en podria dependre.

En el seu treball, la referència a Corella n'era un dels punts centrals i, mentre tancava la discussió oberta per Fratta sobre la variant de Jordi de Sant Jordi, refermant la posició presa per Riquer i Badia (1984),³ Di Girolamo qüestionava la lliçó *ascle* del més llarg dels poemes marians de Roís de Corella: «Mas, com passà lo vostre cor un ascle, / quant vós perdés aquell qui tots nos guia!» (*Vida*, 117-118). Es tractava d'un mot que no m'havia presentat dubte, ni tampoc ho havia fet a Miquel y Planas (1913: 397); no obstant això, el problema obert per Di Girolamo m'obligava a prendre una posició crítica per donar per tancada la meua edició d'aquest poema. Aquesta és, per tant, la gènesi d'aquest article, que és la meua resposta a aquella pregunta de fa quasi tres anys, amb la reflexió i els contrastes que són difícils d'improvisar en un *convivium*. Per a això, estructuraré els meus arguments a partir de tres eixos, que es corresponen als dubtes i notes adduïts per Di Girolamo: la mètrica, la crítica textual i la llengua.

¹ Aquesta és la transcripció del vers segons l'únic testimoni que la trasmet, el *Cançoner de la Universitat de Saragossa*, que cite *apud* Di Girolamo.

² Com que es tracta d'un hipertext sense paginació, no paga la pena donar cada vegada la referència bibliogràfica de Di Girolamo 2001. Per tant, totes les citacions textuals d'aquest autor que hi faré, si no especifique el contrari, provenen d'aquest treball.

³ Riquer (1955) edita aquest vers de Jordi de Sant Jordi restituint l'evident manca de plural de «part» i interpretant la forma *mascle* com a *m'ascla*: «L'amor que-us hay en totes les part[s] m'ascla». Aquesta mateixa opció crítica es manté en l'edició de Riquer & Badia 1984 i, fins a setze anys després –quaranta-cinc, de fet–, no es qüestiona. Fratta (2000) proposa de llegir «mascle» com a «mescla», fet que Di Girolamo considera, amb raó, «un atteggiamento più aggressivo nei confronti del testo»: «L'amor que-us hay en totes les part[s] mescla». Per a això, recorre a les concordances dels textos poètics de la base de Rialc i, pels resultats que n'extrau, conclou que «l'ipotesi di un originario *mescla* ci ha dunque portati in un vicolo cieco». La proposta de Fratta (2000) traeix, sens dubte, el sentit original del vers, que és més lògic segons la interpretació de Riquer (1955; Riquer & Badia 1984), ja que se centra en el dolor causat per l'amada, tòpic central de bona part de la poesia catalana –i europea– del segle XV. En la seua recent edició de la poesia de Jordi de Sant Jordi (Fratta 2005: 124) edita en el mateix sentit que Riquer i Badia, però mantenint la grafia del manuscrit (*m'ascle*), tot i que «vaig proposar, com a alternativa a la hipòtesi *m'ascla* dels editors precedents [...] una possible lectura *mescla* (resultat d'una metàtesi, operació no estranya a la pràctica escriptural del copista de *P*), que semblava més satisfactòria des del punt de vista semàntic. Després de la intervenció de Di Girolamo 2001, a partir dels suggeriments de Coll 2003, em sembla que aquesta *vexata quaestio* ha trobat una solució satisfactòria» (Fratta 2005: 128, nota 33).

LA MÈTRICA

Di Girolamo parteix del fet que «negli *estramps* la ripresa dei non-rimanti da altri autori è sistematica e va ben al di là dell'omaggio sporadico alle *auctoritates vulgares*», per la qual cosa entren en joc uns altres arguments més enllà de l'hermenèutica i l'ecdòtica, que són els que han fonamentat les decisions dels crítics anteriors. Aquesta afirmació implica l'acceptació del que Josep Pujol (1988-1989) havia demostrat ja feia anys respecte a les coincidències en els mots fènix dels versos estramps triats per diversos poetes catalans, fet que Di Girolamo i Siviero (1999: 36) havien sintetitzat així: «Els *estramps* catalans serien doncs, d'alguna manera, una mena de cançons *cum auctoritate*, és a dir, farcides de cites».

Sobre aquest tipus de relacions poètiques, Pujol especifica l'existent entre Jordi de Sant Jordi i Corella: «Efectivament, com Jordi de Sant Jordi, Roís tendeix a la precisió (el percentatge de verbs com a mots-rima és baix, a diferència d'Ausiàs March, si el comparem amb el de substantius concrets) i, és més, aprofita sovint paraules que ja eren en els estramps d'aquells (la paraula *sepulcre* apareix sis vegades en la seva obra lírica, i cinc *segle*, *cercle* i *carvoncle*, per citar només els més freqüents)» (Pujol 1988-1989: 78).⁴ Di Girolamo aporta dades que concreten aquest aprofitament corellà de paraules-rima de Jordi de Sant Jordi assenyalat per Pujol, tot i que centrant-se sols en la *Vida de la sacratissima Verge Maria*: «In questo componimento, di 184 versi, Corella riprende ben 19 dei 52 non-rimanti di Jordi (*arbre*, *cambra*, *carçre*, *carvoncle*, *cella*, *cercle*, *coloma*, *emprenta*, *encontre*, *festa*, *figura*, *home*, *insigne*, *penetra*, *registre*, *retaula*, *sepulcre*, *setgle*, *steles*)» i, en conseqüència, també sospita «che anche *ascle* sia stato mutuato dalla serie jordiana, e che quindi al v. 33 di *Jus lo front* il poeta volesse dire *m'ascla* e non *mescla*», proposta aquesta darrera defensada en un primer moment per Fratta.⁵ Si acceptem això, hauríem d'actuar sobre la lliçó *ascle*, que és idèntica en els tres testimonis corellans i corregir per *ascla*, amb article indeterminat femení.

Aquestes coincidències entre mots-rima en versos estramps jordians i corellans assenyalades per Di Girolamo no són sempre pures, atès que «negli *estramps* è ammessa la ripresa dei non-rimanti sia per *derivatio* (*arbre* :: *arbres*, *contempla* :: *contemple*, ecc.) sia per *aequivocatio* (*ferma* aggettivo:: *ferma* verbo) sia per *leonisme* (*signe*:: *insigne*)». En el seu llistat de manlleus jordians en els estramps de Corella, apareixen implícits casos de *leonisme* – precisament, *signe* / *insigne*– i de *derivatio* –*carvoncle*, *home* i *steles*, que no coincideixen quant al nombre. De la mateixa manera, la *coloma* corellana no té la forma culta *colomba* de Jordi de Sant Jordi, amb una combinació de consonants posttòniques més del gust dels rims de fènix. D'altra banda, el mot *pedra*, que trobem en el vers 27 del poema jordià i en el 75 del corellà, no ve recollit en aquest llistat i, per tant, l'hauríem d'afegir a les dades de Di Girolamo.⁶ És en un cas d'*aequivocatio* en el qual el crític italià fonamenta el seu dubte sobre la relació entre *m'ascle* i *un ascle*, fet que provoca un sil·logisme ecdòtic: si *m'ascle* s'ha de llegir *m'ascla* –i corregir en l'edició crítica, segons Fratta i ell mateix– i si hi ha relació directa entre els estramps de Jordi de Sant Jordi i els de Roís de Corella, aleshores cal actuar sobre la forma corellana *un ascle*.

⁴ *Sepulcre* ho fa set vegades. Pose entre parèntesis les localitzacions de cada molt, amb referència al nom del poema –quan es tracta de poemes dins la prosa i el text en conté més d'un, discrimine amb un número–, seguit del número de vers: *carvoncle* (*Desengany*, 16; *Vida*, 55; *Oració*, 42; *Resposta*, 65; *Lo johí*, 4); *sepulcre* (*Sepultura*, 1; *Vida*, 148; *Oració*, 28; *Resposta*, 8; *Leànder y Hero*-5, 3; *Tragèdia-1*, 26; *Josef*-2, 1); *segle* (*Cor crudel*, 15; *Sepultura*, 3; *Vida*, 9; *Resposta*, 11; *Josef*-2, 3) i *cercle* (*Desengany*, 22; *Vida*, 35; *Oració*, 56; *Resposta*, 64; *Triümpfo*, 17).

⁵ «Il fatto che qui *ascle* sia un sostantivo e non un verbo non ha nessuna importanza, perché negli *estramps* è ammessa la rimpresa dei non-rimanti sia per *derivatio* (*arbre*::*arbres*, *contempla*::*contemple*, ecc.) sia per *aequivocatio* (*ferma* aggettivo:: *ferma* verbo) sia per *leonisme* (*signe*::*insigne*)».

⁶ Per tant, si de cas, hauríem de parlar de 15 coincidències pures en mots-rima en els versos estramps d'ambdues composicions.

L'argument lògic pareix taxatiu, però tinc molts dubtes de l'element B del sil·logisme i, si no el justifiquem, no podem arribar a C.

Les dades tenen sempre una doble perspectiva de lectura –i bé ho saben els ministres de treball quan ens parlen de l'atur–: per una banda, el 28'8% dels mots-fènix dels estramps de Jordi de Sant Jordi es poden trobar en la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*; no obstant això, per una altra banda, de 184 mots-rima que conté aquesta composició corellana, sols 15 –un 8'1%, per tant– coincideixen totalment amb els del poema 9 de Jordi de Sant Jordi. És una qüestió de probabilitat, perquè es tracta d'un poema de 184 versos. Per a una argumentació com aquesta, però, em sembla parcial un llistat de mots-rima de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria* sense atendre a la seua vitalitat en la resta de composicions corellanes amb versos estramps.

Pujol (1988-1989: 77) ja va destacar la quantitat de poemes construïts sobre vers lliure en l'obra corellana, que gira al voltant del 50%. En la meua edició crítica, he inclòs 19 poemes independents –els 18 que recullen els cançoners i l'epitafi de la tomba de Perot de Penarroja–,⁷ i les 16 composicions que formen part de la prosa. Del total de 34 poesies, 19 estan fetes amb versos estramps. Cal veure, per tant, la freqüència d'aquests mots-rima coincidents amb el poema de Jordi de Sant Jordi en la resta de l'obra corellana. Si Di Girolamo hagués repassat tota la producció poètica d'aquest autor, hauria advertit que altres mots com ara *ferma, forma, obre* i *torre* també s'haurien d'afegir al seu llistat de coincidències. Això pot semblar que jugue a favor de justificar una dependència dels estramps corellans respecte dels de Jordi de Sant Jordi, però és tot el contrari.

Em sembla un argument concloent que l'obra en vers de Roís de Corella té 314 paraules diferents en posició rima en versos estramps i tan sols 19 són coincidents amb les que emprà Jordi de Sant Jordi. A més a més, on són els altres 37 mots jordians en la poesia corellana? Ni els 19 mots són patrimonials de Jordi de Sant Jordi, ni Corella els usa sols en posició de rima en versos estramps.

Roís de Corella fa servir vint-i-sis paraules tancant versos lliures que també s'usen rimades, algunes de les quals pertanyen al llistat de coincidències jordanes assenyalat per Di Girolamo: *alegre, arbre, carvoncle, casta, centil·la, culpa, espire, casta, il·lustre, Magdalena, marbre, mare, mia, miracle, negres, pedra, senyora, sepultura, servida, sia, espera, tanqua, tanque, temple, vida, vostra*. Això evidencia que els mots que tanquen versos s'especialitzen en aquesta tasca, independentment del caràcter rimat o no de la composició.

És més, ni tan sols els contextos fònics s'especialitzen i hi ha coincidència entre consonàncies rimades i no rimades:

- ACLE (*miracle, tabernacle*)
- ARBRE (*arbre, marbre*)
- ARÇA (*garça, sarça*)
- EDRA (*edra, pedra*)
- EGRES (*alegres, negres*)
- EMPLE (*contemple, exemple, temple*)
- ENA (*cadena, Elena, Magdalena, pena, plena*)
- ENDRE (*atendre, defendre, despendre, estendre, ofendre*)
- ERTA (*certa, cuberta, descuberta, oferta*)
- ICI(S) (*indicis, sacrefici, scelici, vicis*)
- IL·LA (*centil·la, estil·la, postil·la, Sibil·la, tranquil·la, vacil·la*)

⁷ He pres en compte les indiscutibles consideracions de Jaume Turró (1996), que desatribueix alguns textos a Roís de Corella i, per tant, no edita el *Debat ab Caldese* ni la *Requesta d'amor*, aquesta darrera perquè ni tan sols és un poema.

- ONCLE (*carvoncle, oncle*)
- OSTRA (*mostra, vostra*)
- ULPA (*enculpa, culpa*)
- URA (*escriptura, figura, pura, sepultura, vestidura*)
- USTRE(S) (*il·lustre, il·lustres, lustre*)

Aquesta difusió dels límits entre vers rimat i no rimat és habitual en l'obra de Corella, si més no. Li interessa la bellesa fònica del mot independentment de si el fa rimar o no, fins el punt que mots-rima habituals arriben a aparèixer al començament o al mig del vers. En aquest sentit, Corella no sembla fixar-se com a tal en mots que tanquen versos lliures per a reproduir-los en els seus estramps, necessàriament. Aquesta manera d'actuar és el que el duu a reaprofitar un mot-rima *-ascla-* considerat com a rima cara en el *Diccionari de rims* de Jaume March (Griera 1921: 35). Precisament, perquè es tracta d'un mot de difícil consonància, no és freqüent en les obres dels poetes que se'ns han conservat, fet que hem de tenir en compte per a la resta de l'argumentació.

La combinació fònica del mot *ascle* en posició posttònica tampoc no és estranya a Corella. Es tracta d'un esquema de fricativa, oclusiva i líquida que apareix en divuit ocasions en els seus versos estramps, sota dotze formes: *ascle* (17, 117), *aspre* (2, 3 / 17, 99), *claustra* (17, 44 / 19, 21), *il·lustres* (17, 84 / 19, 28), *maestra* (17, 165 / 19, 61), *martre* (2, 11), *martres* (17, 140 / 19, 52), *mestre* (17, 131), *muscle* (17, 173), *registre* (17, 97), *vostra* (17, 133), *vostre* (17, 64 / 18, 7).⁸ De les dotze formes, deu apareixen recollides en el poema de la *Vida de la sacratíssima verge Maria* –valga això com a il·lustració a l'argument de la probabilitat que he esmentat adés. Sols hi ha un altre mot que presenta la combinació consonàntica *-scl-*, *muscle*, en la mateixa composició que *ascle*, fet que documenta un gust per aquest grup fònic i que justifica la tria lèxica sense necessitat d'aduir una dependència jordiana.

LA CRÍTICA TEXTUAL

La *Vida de la sacratíssima Verge Maria* es conserva en tres testimonis: el *Cançoner de Maians* (Martos 1999 i 2001) i les dues edicions de *Lo Primer del Cartoixà*, l'incunable del 13 d'abril de 1496 i l'imprès del 16 d'octubre de 1518. El manuscrit conté la forma «un ascle», mentre que els testimonis impresos editen «hun ascle», en els tres casos sense aglutinació de mots. Miquel i Planas va optar per editar el poema segons la versió impresa, fet del qual diferisc i, en conseqüència, a més d'altres raons, la meua edició d'aquest poema serà notablement diferent:

Hem donat per primitiva la lliçó manuscrita y per definitiva la estampada en *Lo Primer del Cartoixà*, en primer lloc perquè aquesta estampació és evidentment posterior a la formació d'aquell volum manuscrit de les *Obres de Mossèn Corella*; y en segon lloc, perquè'l caràcter de les variants qui apareixen en el text imprès, revela prou clarament quin fou el propòsit de l'autor al modificar alguns dels versos de la *Vida de la Verge*: aquest propòsit no fou altre que l'evitar algunes ambigüitats de concepte, qui haurien pogut fins ésser titllades d'irreverència, si algún comentarista repelós hagués fet propòsit d'impugnar els rims, per altra part rublerts de noble y alta inspiració, de Mossèn Corella (1913: lxxvi).

Sobre aquestes paraules de Miquel i Planas hi ha molt a dir, però seré sintètic perquè no és el centre d'aquest treball, sinó d'un altre que prepare sobre les variants d'aquesta composició.

⁸ El primer número pertany al poema i es correspon a l'ordre de la meua edició crítica, mentre que el segon és la referència al vers.

Estic d'acord amb un fet: si Corella va revisar el *Cartoixà*, ho va fer des de la seua experiència de teòleg que havia col·laborat com a tal amb la Inquisició. Altra cosa és si aquesta revisió teològica va tenir en compte o no el poema final i, si va ser així, en quin grau. L'aspecte que ara m'interessa destacar és el primer dels arguments pel qual Miquel i Planas tria com a testimoni base el text imprès: «perquè aquesta estampació és evidentment posterior a la formació d'aquell volum manuscrit de les *Obres de Mossèn Corella*». El que és evidentment posterior és la versió impresa respecte de la manuscrita, però no necessàriament el cançoner, que, de fet, crec que és de la mateixa època i, fins i tot, lleugerament posterior a l'incunable.

No ens pot passar desapercebut que aquesta mateixa variant és idèntica en tres testimonis i que aquests pertanyen a dues tradicions totalment diferents. «Se *ascle* fosse da considerare un errore, si tratterebbe evidentemente di un errore d'archetipo, dato che è comune a entrambi i relatori», opina Di Girolamo; però, quin arquetipus podria existir que, en dues redaccions diferents d'autor, hi hagués un mateix error? De fet, davant aquest problema de la doble redacció, es fa evident l'existència de dos arquetipus, que comparteixen una mateixa lliçó, tot i que Di Girolamo, malgrat tot, la considera encara un error o un tret dialectal d'un copista: «A complicare le cose c'è il fatto che, come ho detto, la stampa presenta rispetto al manoscritto evidenti varianti d'autore, il che obbligherebbe a ipotizzare l'esistenza di due archetipi distinti, entrambi portatori dello stesso errore o dello stesso tratto dialettale». Hem acceptat que Corella refon –cosa que qüestione en part– la *Vida de la sacratissima Verge Maria* entre 1474 i 1495. Aleshores, com es possible que s'haja mantingut una variant com aquesta si no fos genuïna de Corella?

Di Girolamo pensa en tres explicacions per al presumpte error: «un banale trascorso di penna, meccanicamente riprodotto nei due apografi»; «un archetipo orientale, sistematicamente ripulito delle oscillazioni e / a in posizione atona, o quanto meno in posizione finale»;⁹ i, finalment, «un tratto dialettale di un copista, passato poi ad altri».¹⁰ Els tres casos hipotètics queden invalidats per un fet que sembla haver passat desapercebut a Di Girolamo: si és un error i/o variant de copista, seria absurd pensar que Corella tindria aqueixa còpia, sobre la qual va fer-ne una segona redacció. Aquesta coincidència de variants en testimonis tan diferents em sembla suficient per a invalidar qualsevol dubte sobre la genuïnitat corellana de la forma «un *ascle*» des d'una perspectiva crítica.¹¹

LA LLENGUA

Di Girolamo explica que la *e* del *mascle* del poema jordià és de caràcter fonètic, per la neutralització vocàlica que l'oriental fa de les *a/e* àtones, però és conscient que aquest argument no val per a l'*ascle* de Corella: «Essendo sia il manoscritto sia l'incunabulo di area occidentale, la -e per -a non è imputabile alla solita confusione grafica dovuta alla vocale neutra». Davant els

⁹ I això ho creu possible malgrat que, «tuttavia, a differenza di altre opere di Corella, non esistono indizi di una tradizione orientale di questo componimento».

¹⁰ «Il fenomeno riguarda la -A finale latina, che in certe zone dell'area nordoccidentale e occidentale, tra cui alcune località del Valenzano, si evolve in -e aperta o chiusa o nella vocale indistinta (cfr. Badia Margarit 1981: 63.I; ma vedi anche *DCVB*, s.v. *ascla*, che registra le variazioni fonetiche da zona a zona, e naturalmente, per il fenomeno in generale, le carte dell'*ALC*); sicché, in questo caso, non si potrebbe nemmeno parlare di errore. Non mi risulta che il problema sia stato molto approfondito, con riferimento alla *scripta* dei copisti: Veny ha studiato alcune oscillazioni e / a (una sola in posizione finale) in un testo leridano, spiegandole in termini di dissimilazione, analogia, ecc. (1971: 110-112)».

¹¹ «A complicare le cose c'è il fatto che, come ho detto, la stampa presenta rispetto al manoscritto evidenti varianti d'autore, il che obbligherebbe a ipotizzare l'esistenza di due archetipi distinti, entrambi portatori dello stesso errore o dello stesso tratto dialettale». Més que complicar-les, es tracta d'un argument definitiu per a no dubtar de la genuïnitat de la forma corellana *un ascle*.

entrebancs codicològics i lingüístics, Di Girolamo es planteja també com a hipòtesi «una spiegazione per così dire autoctona dell'errore», de manera que «in questo caso, non si potrebbe nemmeno parlare di errore». No obstant això, considera que aqueixa genuïnitat o *caràcter autòcton* prové dels copistes, que intercanvien trets lingüístics: «Potrebbe tradire un tratto dialettale di un copista passato poi ad altri: il fenomeno riguarda la -A finale latina, che in certe zone dell'area nordoccidentale e occidentale, tra cui alcune località del Valenzano, si evolve in -e aperta o chiusa o nella vocale indistinta». Amb això, rebutja implícitament la possibilitat més lògica: és un tret lingüístic valencià, viu aleshores, que Corella empra sense forçar en cap moment el seu model de llengua.

Les explicacions lingüístiques que Di Girolamo no rebutja giren sobretot al voltant de la fonètica: «Veny ha studiato alcune oscillazioni *e/a* (una sola en posizione finale) in un testo leridano, spiegandole in termini di dissimilazione, analogia, ecc. (1971: 110-112); d'altra parte, Orland Grapí mi segnala alcuni esempi di alternanza *e/a* (*e* al posto di *a* e viceversa) in manoscritti valenzani, a cui si dovrebbe aggiungere il nostro *ascle*». No creu en possibilitats morfològiques com el canvi de gènere: «sembrerebbe da escludere che una voce femminile si sia trasformata in maschile», però sembla que no ho exclou totalment quan obri la possibilitat a una possible justificació d'aquest canvi morfològic: «nel verso di Corella la parola sembra avere un significato un po' diverso da quello di 'pezzo di legno, grande scheggia di legno o di altro materiale' e indicare piuttosto qualcosa che trafigge, ad esempio un chiodo di legno o una spina: una specificazione di significato che potrebbe giustificare il cambio di genere in una voce di cui, in ogni caso, abbiamo sparutissime attestazioni antiche in occitano e in catalano».

D'altra banda, la forma «*ascle*» no ve recollida pel *DCVB* com a 'Estella grossa de fusta o d'altra matèria sòlida', sinó com un tipus d'ànec valencià que no sembla tenir relació amb el lexema de què parlem. Però això, *per se*, no ens ha de fer condemnar la seua genuïnitat; en cas contrari, no documentariem cap lexema ni variant lèxica nova. Di Girolamo reconeix que en occità modern, en la varietat parlada a prop de Niça, sí que es documenta l'alternança d'una forma masculina *ascle* i una femenina *asclo* amb un mateix significat, en el *Tresor del Felibritge*, de Frederic Mistral (1878-1886), però considera que, en absència de testimonis catalans, seria arriscat proposar el mateix canvi.¹² És ací on radica l'eix principal de la qüestió.

En primer lloc, en una llengua romànica tan propera com l'occità es produeix un canvi morfològic que obri la porta al fet que altres llengües –i més el català– produïren fenòmens lingüístics paral·lels. La comparació amb altres llengües romàniques i, en especial, amb l'occità és una de les tècniques fonamentals per als estudis lingüístics diacrònics i sincrònics del català.

En segon lloc, sí que trobem la forma *ascle* en la literatura catalana amb anterioritat a Roís de Corella: en el diccionari de rimes del *Torsimany*, Lluís d'Averçó cataloga la terminació -*ascle* i l'exemplifica amb tres mots: *ascle*, *mascle* i *rascle* (Casas Homs 1956, II: 175). A més a més, la falta de més documentació de la paraula no té per què implicar la seua condemna, precisament, per una raó que Di Girolamo mateix adverteix, en altre sentit, clar: «In tutto il corpus del Rialc *ascla*, anzi *ascle*, ricorre una sola volta, al v. 117 della *Vita de la sacratissima Verge Maria*». Reflexionem sobre això, perquè poetes valencians com Ausiàs March, Jordi de Sant Jordi o tot els valencians del pas del XV al XVI no empen mai aquesta paraula ni sota la forma masculina ni sota la femenina. És més, la forma *ascla*, l'única pretesament genuïna, tampoc no apareix en la resta de l'obra corellana, inclòs el *Cartoixà*, que implica un cabdal lèxic molt ric i variat (Colón 1999), en el qual seria esperable tornar a trobar aquest mot en sentit metafòric, com en el poema, o recte, aplicat a una *ascla* de la creu. Així mateix, sota qualsevol de

¹² «La parola non è documentata al maschile né in catalano né in antico occitano, almeno con un significato adatto al nostro contesto (*ascle* è una specie di anatra selvatica, di passaggio all'Albufera di Valenza); è vero che il *TF* registra un *ascle* maschile, con lo stesso significato del femminile *asclo*, «bûche, grosse pièce de bois», nella regione del Var (s.v. *ascle*), ma sarebbe azzardato figurarsi per il catalano lo stesso cambiamento di genere, in assenza di altre testimonianze».

les formes, tampoc no és present en les dues obres en prosa contemporànies a Corella, en els dos extrems de la seua producció, el *Tirant lo Blanc* (Peirats 2004) i la *Vita Christi* de sor Isabel (Alemany *et al.* 1996), ni tampoc sembla fer-ho en els sermons de sant Vicent Ferrer (Schib 1977) ni en l'obra d'Antoni Canals (Casanova 1988). Per tant, en gairebé la totalitat de la literatura valenciana de finals del segle XIV i de tot el XV que ens ha arribat, no sols no apareix el substantiu *ascla*, sinó que, quan ho fa, és sota la forma *ascle*. Amb aquestes dades, és més que justificada l'absència d'altre testimoni de la variant masculina d'aquesta paraula. El cas corellà ens ha de valdre com a tal i, si no ho fa, és perquè Di Girolamo l'ha posat en dubte com a forma lingüística genuïna, fet que mutila una realitat lingüística: com en occità modern, en català antic, existeix la forma masculina i femenina per a aquest mot sense especificació de significat.

En tercer lloc, Jordi Colomina (1991: 100) documenta formes masculines d'*ascla* en la Marina Baixa: *ascler* 'ascla petita' i *ascló* 'tros petit de llenya'. Per tant, ja no es pot dir que el català no ha experimentat el mateix fenomen lingüístic que l'occità, ja que està documentada la convivència en el temps i en l'espai de formes femenines i masculines d'aquest mot, sense especificació de significat, perquè, en aquests exemples, prové de la derivació, dels morfemes diminutius.¹³ Aquesta forma masculina no sembla estar viva sense derivació, però sense la seua existència sembla que no es podrien haver donat els casos vius encara al sud del País Valencià.

Si ens projectem al context de producció i transmissió del text, però ara des d'una perspectiva lingüística, em sembla difícil de creure que el mot *un ascle* no haja de considerar-se genuï de Roís de Corella. Di Girolamo insinua que hi ha una dependència entre l'*ascle* corellà i el *m'ascle* jordià, però en un origen, quan les formes eren, suposadament, *una ascla* i *m'ascla*.¹⁴ Per a això, malgrat que tots els testimonis presenten desaglutinada gràficament la forma *un ascle*, cosa que moltes vegades reproduceix la fonètica sintàctica, interpreta que hi ha una aglutinació de l'article i el nom, a més d'una intervenció lingüística que no és capaç d'explicar i que, de cap manera, seria la mateixa que per al poema jordià. De fet, el que Di Girolamo addueix com a possible argument que defensés el caràcter femení del mot, és un context fonètic que justifica tot el contrari: la generació de nous lexemes per canvi de gènere.¹⁵ El poema arriba a la impremta i no sols és revisat per Corella, sinó també pels impressors, que actuen sobre el text no sols ortogràficament, sinó també lingüísticament. Doncs, ni l'un ni els altres consideren aliena la forma i creuen necessari modificar-la. I l'un és l'autor mateix.

Fa un any, en una estada acadèmica a Basilea, vaig tenir l'oportunitat de preguntar a Germà Colón per l'origen i/o genuïtat d'aquest mot i, ràpidament, va plantejar la possibilitat que es tractés d'un derivat postverbal. I això malgrat que el verb *asclar* és un verb d'origen nominal, format a partir d'*ascla*; després, el verb nominal produeix un altre substantiu postverbal, amb morfologia paral·lela a altres casos semblants, com ara *esme*, masculí, que prové d'*esmar*. L'estructura fònica del mot, d'altra banda, devia haver actuat com a coadjuvant, però es tracta d'un cas evident de formació lèxica, amb variació morfològica respecte a la forma anterior. Per tant, no és «che una voce femminile si sia trasformata in maschile», sinó que per

¹³ Davant aquesta situació, consulte per escrit amb Colomina l'exemple concret de Corella i em respon això: «És evidentment *ascle*. En la Marina he trobat *ascler* i *ascló*, que semblen postular *un ascle*, no documentat en català-valencià, però sí en occità modern».

¹⁴ És obvi que defense la genuïtat d'*un ascle* i, en aqueix sentit, si aquesta paraula és corellana, em sembla més evident encara que no hi ha una dependència directa amb el mot jordià: per a això, Corella hauria d'haver llegit el testimoni a través d'una còpia en oriental amb neutralització fonètica i interpretar la forma *m'ascle* com a correcta, per a imitar-la. Si bé la primera de les idees és factible, no crec que un valencià interpretés aquesta forma verbal con un subjuntiu.

¹⁵ «L'editore, rispettando molto da vicino la stampa, non separa le parole né introduce segni diacritici (trascrive perciò 3 *leter*n, 6 *lamprenta*, 114 *axius*, ecc.), sicché non sappiamo se intendesse *ascle* come maschile (*un ascle*) o come femminile (*un'ascle*)». Alerta, però, perquè en cap dels tres testimonis apareix aglutinat i Miquel y Planas tampoc l'ofereix aglutinat, amb l'opció d'interpretar si hi ha punt volat o apòstrof per reducció vocàlica.

fenòmens de formació lèxica se n'ha generat una nova, que sembla conviure amb l'anterior dialectalment. L'*enze* és una paraula que en valencià actual presenta variació de gènere i que ho feia també en la llengua medieval; de fet, la primera documentació és lul·liana i recull la forma femenina *enza*, que és la que avui es considera secundària. Per tant, es tracta d'un cas semblant al d'*ascle*, però invers, ja que la forma masculina és la primària. El *DCVB* entra com a lexema ambdues formes, *enze* i *enza*, i el *DECat.* explica que «En el País Valencià aquesta acc. s'hi manté tant o més, i allí apareix una variant secundària amb *-a* (formació analògica, partint del plural, tal com *tanda*, *febra*, *pesta* i anàlogues)». Així, doncs, tenim documentació que ens duu a justificar l'existència d'una forma masculina *ascle* i arguments lingüístics sòlids que expliquen el seu origen.

D'altra banda, la referència –sense exemples– a les oscil·lacions vocàliques *a/e* en manuscrits valencians adduïda per Orland Grapí és massa ambigua, perquè cal veure l'origen de l'alternança: no és el mateix l'ortografia, la fonètica, la fonètica sintàctica, la morfologia, etc., i d'aquesta síntesi es deriva una mena de calaix de sastre on cap tot. Posaré un exemple d'aquesta alternança, però no entre testimonis valencians, sinó orientals i occidentals. No és un cas idèntic al d'un *ascle*, però sí semblant i ens val per a entendre que la mà del crític moltes vegades deforma les realitats lingüístiques.

La segona estrofa del maldit corellà contra Caldesa comença així: «Casta serà la vostra no poch bella, / sens que jamás serà orfe de pares» (*A Caldesa*, 9-10). Aquesta és la meua edició, però Miquel i Planas, Carbonell, Soldevila i Martínez Romero opten per la forma *orfa* per a *orfe*. Dels quatre testimonis que contenen aquest poema, els dos occidentals –el *Cançoner de Maians* i el *Còdex de Cambridge*– fan *orfe*, mentre que els dos cançoners orientals –el *Jardinet d'orats* i el *Cançoner de París*– fan *orfa* / *horpha*. La raó d'aquesta alternança de variants és, molt probablement, tan sols de caràter fonètic: la *-a* d'*orfa* no és necessàriament un morfema de gènere, com sembla haver cregut Miquel y Planas, sinó una vocal neutra. Es tracta d'un adjectiu invariable que concorda amb el femení «casta» i, per tant, s'ha de triar la variant que respecte la fonètica i la morfologia lingüística de l'autor. La forma *orfe*, com a adjectiu invariable, és viva en la parla de València d'aleshores, com ho demostra que també la trobem en femení, entre altres, en *Tirant lo Blanc*: «Per a mi que so stada tant de temps orfe de pare e mare» (cap. 50). De fet, casualment, aquesta mateixa forma femenina *orfe* apareix en el vers 143 de la *Vida de la sacratíssima Verge Maria*, sense cap variant textual amb *-a*, fet, però, que no ha fet que es discutira la seua genuïtat. Una actuació crítica d'aquestes característiques provoca un error greu, perquè *orfa*, en un text valencià que no barreja trets orientals derivat dels copistes, és un femení i, per tant, es manipula un tret morfològic.

I en això és paral·lel aquest cas amb el que ens ocupa: si bé *orfe* no s'interpretava com a adjectiu invariable segons l'edició que ens havien proporcionat del poema *A Caldesa*, si també actuàrem sobre una altra forma genuïna, com és un *ascle*, no oferiríem un dels dos únics exemple de documentació medieval d'aquesta paraula, que, de fet, no trobem tampoc en bona part de la literatura valenciana del xv sota la forma femenina, viva a hores d'ara. Amb solucions d'aquestes característiques, la història de la llengua es ressentiria notablement, perquè mutilaríem les realitats lingüístiques. Entre això que semblen variants ortogràfiques en els aparats crítics, passen desapercibudes moltes errades i manipulacions lingüístiques que traeixen el text. En definitiva, per totes les raons que he explicat, em sembla indiscutible que la variant *un ascle* és la genuïna i així l'he editada.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

- ALEMANY, Rafael *et alii* (1996), *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Villena*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana-Generalitat Valenciana.
- CASANOVA, Emili (1988), *El lèxic d'Antoni Canals*, València-Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner, 13).

- CASAS HOMS, José María (ed.) (1956), «*Torcimany*» de Luis de Averçó. *Tratado retórico gramatical y diccionario de rimas*, 2 vol., Barcelona, Consejo Superior de Investigaciones Científicas-Instituto Miguel de Cervantes.
- COLL, Jaume (2003), «*I soliti ignoti*: errors de còpia (i pressumptes errors) en uns versos de Jordi de Sant Jordi», en *Momenti di cultura catalana in un millennio. Atti del VII Convegno dell'AISC (Napoli, 22-24 maggio 2000)*, 2^a ed. Anna Maria Compagna, Alfonsina De Benedetto i Núria Puigdevall i Bafaluy, Nàpols, Liguori, p. 187-228 (Romanica Neapolitana, 31).
- COLOMINA, Jordi (1991), *El valencià de la Marina Baixa*, València, Generalitat Valenciana (Estudis del Valencià Actual, 3).
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1999), «Entre el *Cartoixà* de Corella i el *Tirant*, en *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, ed. Vicent Martines, Alcoi, Marfil, pp. 125-132.
- DCVB (1930-1962), Antoni Maria ALCOVER, Francesc de Borja MOLL i Manuel SANCHIS GUARNER, *Diccionari Català-Valencià-Balear*, 10 vols., Palma de Mallorca, Editorial Moll.
- DECAT. (1983⁴-1991), Joan COROMINES, *Diccionari Etimològic Complementari de la Llengua Catalana*, 9 vols., Barcelona, Curial Edicions-«La Caixa».
- DI GIROLAMO, Costanzo (2001), «*Mascle*. Una nota agli *estramps* di Jordi de Sant Jordi», *Bolletino del Rialc* [<http://www.riale.unina.it/bolletino/base/mascle.htm>].
- DI GIROLAMO, Costanzo & Donatella SIVIERO (1999), «D'Orange a Beniarjó (passant per Florència): una interpretació dels *estramps* catalans», *Mot so razo*, 1, pp. 32-39.
- FRATTA, Aniello (2000), «Per una riletura di 'Jus lo front' di Jordi de Sant Jordi», *Estudis Romànics*, 22, pp. 177-195.
- (ed.) (2005), Jordi de Sant Jordi, *Poesies*, Barcelona, Editorial Barcino (Els Nostres Clàssics, B26).
- GRIERA, Antoni (ed.) (1921), *Diccionari de rims de Jaume March*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca Filològica de l'Institut de la Llengua Catalana, 8).
- MARTOS, Josep Lluís (1999), «El *Cançoner de Maians* (BUV MS 728): un cançoner d'autor de Joan Roís de Corella», en *Miscel·lània Arthur Terry*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 93-113 (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes 39).
- (2001), «La génesis de un cancionero catalán de autor: Joan Roís de Corella y el *Cançoner de Maians*», en *Canzonieri iberici*, ed. Patrizia Botta, Carmen Parrilla i Ignacio Pérez Pascual, A Coruña, Editorial Toxosoutos-Università di Padova-Universidade da Coruña, pp. 313-328.
- MIQUEL I PLANAS, Ramon (ed.) (1913), *Obres de J. Roig de Corella*, Barcelona, Casa Miquel-Rius.
- PEIRATS, Anna Isabel (2004), *Concordances lematitzades, índexs i revisió global del text*, València, Tirant lo Blanch.
- PUJOL, Josep (1988-1989), «Els versos *estramps* a la lírica catalana medieval», *Llengua & Literatura*, 3, pp. 43-87.
- RIQUER, Martí de (ed.) (1955), *Jordi de Sant Jordi*, Granada, Universidad de Granada (Colección Filològica, 15).
- RIQUER, Martí de & Lola BADIA (ed.) (1984), *Les poesies de Jordi de Sant Jordi*, València, Tres i Quatre (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 7).
- SCHIB, Gret (1977), *Vocabulari de sant Vicent Ferrer*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana.
- TURRÓ, Jaume (1996), «El mite de Caldesa: Corella al *Jardinet d'orats*», *Atalaya*, 7, pp. 103-116.